

протоиерей Сава (Щони) Райчев Кокудев

ТАЙНСТВО И ЕСХАТОН

София, 2023

© Издателство „Изток-Запад“, 2023

Всички права запазени. Нито една част от книгата не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© прот. Сава (Щони) Райчев Кокудев, автор, 2023

© Лиляна Дворянова, оформление на корицата, 2023

ISBN 978-619-01-1292-1

протоерей Сава (Щони) Райчев Кокудев

ТАЙНСТВО И ЕСХАТОН

Светотайнственият дебат
от Фераро-Флорентинския събор

Със синовна почит и благодарение
за духовната подкрепа на Негово Светейшество
† **НЕОФИТ**
Патриарх Български и Митрополит Софийски

РЕЦЕНЗЕНТИ:

проф. д-р. Иван Христов

проф. д-р. Димо Пенков

Съдържание

Предговор.....	7
Съкращения.....	8
Увод.....	9
I	
Дебатът от Фераро-Флорентинския събор: сакраментологични перспективи	25
Спорът за епиклезата	32
Древност или автентичност на епиклезата?	39
Няколко патристични свидетелства.....	41
От литургическа към догматическа трактовка на въпроса	51
II	
Sacramentum et saeculum: формиране и развитие на сакраменталното богословие на запад.....	56
Трансубстанциацията и средновековният дебат за Евхаристията.....	59
Спорът за момента на пресъществуване: казусът в Сорбоната	64
Между <i>impanatio</i> и <i>consubstantiatio</i> – схващането на Мартин Лутер.....	72
Две литургически традиции.....	79

III

Тайнство и Есхатон:**сравнителни аспекти и рефлексии**.....83

Анафора и Есхатон: епиклезата
в светотайнствен контекст.....86

Transsubstantiatio срещу *μεταβολή*:
възможен ли е синтез?.....96

Обща съпоставка: евхаристийни
понятия и видове реалност на тайнството 106

Momentum срещу *καιρός*: рефлексия
върху въпроса за литургическото време 108

Сакраментология и есхатология в икономияен аспект.....116

Органологичната метафора в икономияен план 120

IV

Синопис.....126

Какво отгук нататък? 133

Приложения.....137

I. Трактат на св. Марк, архиепископ Ефески 137

II. Епиклезите от II ватикански събор 145

III. Изображения 146

Библиография 151

Извори.....151

Публикации на кирилица.....154

Публикации на латиница.....159

Предговор

Светотайнственото богословие е непресъхващ и автентичен извор на вдъхновение за търсещия ум да поеме по пътя към „вечно новото“ и обновяващо тайнодействие на „слизането в сърцето“. Светотайнственият дебат между Изтока и Запада остава неразрешен и предизвиква актуален интерес и вълнение, както в специализираните академични среди, така и в по-популярни кръгове. На практика въпросът за сакраментологията и есхатологията съдържа в себе си множество пресечни линии, в които биха могли да се разгърнат редица специализирани въпроси, но също така и цял един катехизис за онзи, който желае да бъде въведен във вярата.

Личният ми интерес към проблема за епиклезата датира от 2007 г. и заниманията ми в магистърска програма „Средновековна философия и култура“ под ръководството на проф. дфн Калин Янакиев. Това академично занимание остана за мен в дълбока връзка със служението на светия олтар и Словото – Господ Исус Христос. С тази книга бих искал да благодаря на моите учители в науките за *словото* – Николай Иванов, Емилия Дворянова, Калин Янакиев, както и на колегите ми от Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Съборът от Ферара и Флоренция остава последен опит за съборно възсъединяване на християнските Изток и Запад, започнал с надежда и завършил с разочарование. Днес, около шестстотин години по-късно, възможностите за общуване са много по-големи, но вероизповедта в дълбочината на сърцето е все по-трагично нахвърнена дори в лоното на самото православие. Ето защо вярвам, че имат смисъл заниманията с онези същностни аспекти на богословието на светите Тайни, завещани нам от Онзи, Който ни е обещал: „Аз съм с вас през всички дни до свършека на света“ (Мат. 28:20) – Нему благодарение и слава вовеки, амин!

Съкращения

PG	<i>Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca</i>
PL	<i>Patrologiae Cursus Completus, Series Latina</i>
PO	<i>Patrologia Orientalis</i>
OCA	<i>Orientalia Christiana Analecta</i>
LEW	<i>Liturgies Eastern and Western, being a Reprint of the Texts, either Original or Translated, of the Most Representative Liturgies of the Church, from Various Sources</i>
SCT	<i>Sacrosanctum Concilium Tridentinum</i>
CCT	<i>Catholic doctrine as defined by the Council of Trent</i>
COD	<i>Conciliorum Oecumenicorum Decreta Edizione Bilingue</i>
CFL	<i>Concilium Florentianum. Documenta et scriptores. Acta Latina concilii Florentini</i>

Увод

Възникналият уточняващ спор за епиклезата на Фераро-Флорентинския събор разкрива дълбинни пластове на различия в сакраменталното осмисляне на Евхаристията и самото претворяване на светите Дарове в Източната и западната средновековна християнска традиция. Фундаментален се оказва тъкмо проблемът за есхатологията, който е свързан с начина на възприемане на реалността и тайнственото претворяване (превръщане) на Даровете, заедно с времето (момента) и извършителя на това тайнство. Двете традиции сблъскват не просто две различни практики, а две богословски светотайнствени парадигми, отразяващи два типа съзнание за тайнствата, които почиват на културно-исторически натрупвания, свързани с догматически несъвпадения. Интересно е да проследим как тъкмо изследването на маргиналният проблем за епиклезата ни разкрива тези базисни различия и нагласи. Това ще ни помогне по-точно да разпознаем и разберем местата на несъвпадение в диалога между християнския Изток и Запад, останали нерешени и до днес¹.

Обект на настоящото изследване представлява светотайнственият дебат за освещаването на светите дарове, възникнал на Фераро-Флорентинския събор, известен още като дебат за *епиклезата*, или призоваването на Светия Дух в Евхаристията. От общото обектно поле за предмет на изследването е избран анализът на разликите в *схващанията за освещаване на светите дарове* от епохата, поставени в *срав-*

¹ За търсенето на есхатологично осмисляне на Евхаристията в съвременното римокатолическо богословие вж. напр. Lane, Dermot A. „The Eucharist as Sacrament of the Eschaton“. *The Furrow*, 47, 9 (1996), p. 467–73.

нителен план спрямо контекста на средновековния Запад и Изтока, и от друга страна – в *рефлексивен* план спрямо съвременното православно богословие, което преоткрива своята евхаристийна и *есхатологична* същност.

Проблемното поле би могло да се сведе до един основен сноп въпроси, които ще бъдат разисквани в хода на изследването. От една страна стои питането за това как се осмисля догматически и съответно как се практикува литургически основното тайнство на Новия завет и Църквата – Божествената Евхаристия, Литургията? Дали това е свещена словесно-жестова репрезентация, извършена от овластения по божествено *право* клирик, която реализира трансубстанциация, промяна на субстанциите на принесените хляб и вино в Тяло и Кръв Христови, които реално и *веществено* присъстват на олтара? Или това е есхатологично съ-битие и *явяване* на истинското Тяло на Възкръсналия Христос, Който е в Есхатона, *отдясно на Отца* – в пресичането на две реалности, земна и небесна, чрез действието на Утешителя Дух Светий, в причастност към нетварните Божествени енергии?

Как тогава следва да се дефинира *реалността* на тайнственото присъствие на Тялото на Онзи, Който обеща: „Аз съм с вас през всички дни“ (Мат. 28:20), но и за Когото изповядваме, че „седи отдясно на Отца“ (*Символ на вярата*, чл. 6)? Дали това е иманентна или трансцендентна реалност, тукашна или есхатологична? Тогава какво е литургическото *време* на претворяване на светите Тайни и съответно кой е *извършителят* на това тайнство? До коя от категориите се свежда този проблем – свещена *власт* или божествена *харизма*? И какво е мястото на православно богословие на *енергиите* във Фераро-Флорентинския дебат за Евхаристията?

Не са много *изследванията*, чиито обект е дебатът за епиклезата от Фераро-Флорентинския събор. Първото обстойно и задълбочено съчинение, фокусирано върху конкретния проблем, е на Капес² от 2019 г., в което дебатът за

² Kappes, Christiaan. *The Epiiclesis Debate at the Council of Florence* (2019).

епиклезата е щателно изследван в над 400 страници в контекста на богословските течения и предизвикателствата от епохата, по-конкретно визирайки противопоставянето между паламитското и схоластическото богословие. Авторът реконструира патрологичния контекст и очертава полетата на сблъсък, извеждайки понякога неочаквани линии и връзки, които ни дават една по-нетрадиционна и детайлна картина на случващото се в дебата, базирано върху съответната текстология. И все пак, има нещо, което изследването на Капес въобще не поставя, а заобикаля като проблем – въпросът за есхатологията – думата въобще не се среща в текста. А тъкмо в това се състои акцентът на настоящото скромно изследване, което се опитва да покаже *есхатологията като важен критерий в интерпретацията на проблема за епиклезата* от събора във Ферара и Флоренция.

Фундаментално и единствено по рода си, неоценимо при работа върху Фераро-Флорентинския събор, е съчинението на архим. Амвросий Погодин³, което, за щастие, имаме преведено и на български заедно с някои от най-значимите извори от съборните дебати. В Приложенията за удобство може да откриете основния извор по темата – трактатът на св. Марк Ефески за освещаването на светите дарове, в превод от старогръцки на проф. Иван Христов. Полезен за осветляването на историята и текстологията на Фераро-Флорентинския събор е дисертационният труд на архимандрит Нектарий (Карсиотис), защитен в Атина през 2019 г.⁴

Друго важно съчинение по темата, преведено на български, е заключителната част от голямото съчинение на проф. Н. Успенски *Анафора*, което у нас е издадено под друго име⁵, в което откриваме две подглави, посветени конкретно на про-

³ Погодин, архим. Амвросий. *Свети Марк Ефески и Флорентинската уния* (Варна, 2019).

⁴ Καρσιώτης, Αρχιμανδρίτης Νεκτάριος. „Η Σύνοδος Φερράρας – Φλωρεντίας ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ὄρου ἐνώσεως ἕως καὶ τῆς καταργήσεως αὐτοῦ. Μελέτη φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ.“ (Athens, Εθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, 2019).

⁵ Успенски, Н. *Светоотеческото учение за Евхаристията* (2005).

блема за трансубстанциацията и времето на извършване на тайнството, които са централни и в настоящото изследване.

Литургично-екзегетическото изследване на Макариополския еп. Николай⁶, ректор на Духовната академия „Св. Климент Охридски“ в София (до 1973 г.), също засяга част от поставените тук въпроси, предлагайки задълбочени и промислени перспективи към проблема, които са разгърнати в неговото съчинение, посветено на проблема за епиклезата⁷. Догматическата траектория на евхаристийната (респ. епиклетичната) проблематика е разгърната в изследването на проф. Калин Янакиев⁸ в херменевтичен, есхатологичен и еклисиологичен аспект.

Важни са съчиненията на руските богослови от емиграцията на XX век – прот. Сергей Булгаков⁹, архим. Киприан Керн¹⁰, прот. Георги Флоровски¹¹, прот. Николай Афанасиев¹², прот. Александър Шмеман¹³, прот. Й. Майендорф¹⁴ и др., които по един или друг начин засягат въпроса за есхатологията и епиклезата в по-общата рамка на литургическото въззражда-

⁶ Кожухаров, еп. Николай Макариополски. *Светата Евхаристия* (София, 1955).

⁷ Кожухаров, еп. Николай Макариополски. „Евхаристийната епиклеза като богословска проблема“. – В: *Годишник на Духовната академия*, том XIV, 40, 1964-65 (София, 1965), с. 1-67.

⁸ Янакиев, Калин. *Христовата жертва, евхаристията и църквата: студии върху библейските основания* (София, 2017).

⁹ Булгаков, прот. С. „Евхаристическият догматъ“. *Путь*, 20 (1930), с. 3-46.

¹⁰ Керн, архим. Киприан. *Евхаристия* (Москва, 2001).

¹¹ Флоровски, прот. Георги. „Мисли за Евхаристийното Тяло Христово“. – В: *Богословие и свещенство* (София, 2020), с. 244-55; Флоровски, прот. Георги. „За границите на Църквата“. *Християнство и култура*, 3 (2002), с. 30-40; Флоровски, прот. Георги. „Католичността на Църквата“ (30.12.2009), www.pravoslavie.bg; Флоровски, прот. Георги. „Есхатология“. – В: *Творение и изкупление* (София, 2008), с. 297-321.

¹² Афанасиев, прот. Н. *Трапеза Господня* (В.Търново, 1999); Афанасиев, Н. „Две идеи за вселенската църква“. *Християнство и култура*, 49 (2010).

¹³ Шмеман, прот. Александър. „Тайнството на Светия Дух“. – В: *Литургическо богословие. Евхаристията – тайнството на Царството* (София, 2013).

¹⁴ Майендорф, прот. Иоан. „Случила ли се е във Флоренция среща между Изтока и Запада?“ – Във: *Византийската Църква между небето и земята* (София, 2007); Майендорф, прот. Йоан. *Византийско богословие* (София, 1995).

не в православното богословие. Техните изследвания са основа за търсенията на нови поколения православни богослови в сферата на есхатологията, еклисиологията и мистириологията като митр. Йоан Зизиулас¹⁵, еп. Атанасий Йевтич¹⁶, еп. Давид Перович¹⁷, Христос Янарас¹⁸, Никос Мацукас¹⁹, Петрос Василиадис²⁰ и др.²¹

Няма да изброявам многобройните литургически и исторически съчинения, които не отразяват спецификата на

¹⁵ Зизиулас, Йоан, митр. Пергамски. *Битието като общение: изследвания върху личността и Църквата*, Християнска библиотека (София, 2013); Зизиулас, Йоан, митр. Пергамски. „Църквата и последните неща“. *Християнство и култура*, 1 (2007), с. 13–26; Зизиулас, Йоан, митр. Пергамски. *Церковъ и Евхаристия. Сборник статии по православной еклисиологии* (2009); Zizioulas, John D. *Remembering the Future: An Eschatological Ontology* (2013); Zizioulas, John. *The One and the Many: Studies on God, Man, the Church, and the World Today* (2010) и мн. др.

¹⁶ Йевтич, еп. Атанасий. „Протология и есхатология при св. Максим Исповедник, опит за тълкуване на 60-и отговор до Таласий“. *Християнство и култура*, 10 (2011), с. 107–115, „Латинското учение за Евхаристията и светите Дарове и неговото влияние върху православните“ (21.10.2016, www.pravoslavie.bg), *Христос – Нова Пасха: Божанствена Литургия*. Т. IV. (Београд-Требиње, 2009), с. 331–339 и др.

¹⁷ Перович, еп. Давид. „Есхатологичният характер на раннохристиянското съзнание. Двата еона“. *Християнство и култура*, 9, 86 (2013), с. 5–15.

¹⁸ Янарас, Христос. „Есхатология: Краят на времето или освобождение от времето“. *Християнство и култура*, 3 (2011), с. 104–8.

¹⁹ Мацукас, Н. „Църква и Царство Божие: история и есхатология“. *Християнство и култура*, 9 (2009), с. 37–48; *Ματσουκας, Νίκος. Δογματική και Συμβολική Θεολογία*, II, III (2016).

²⁰ Василиадис, Петрос. „Есхатологичната еклисиология: отвъд пределите на евхаристийната еклисиология“ (20.12.2013), www.dveri.bg

²¹ Вж. напр. сборника от конференцията във Волос: *Καλαϊτζίδης, Π., Εκκλησία και εσχατολογία* (2014). Вж. още отделни публикации: Бегзос, М. „Християнската и еврейската есхатология“. *Християнство и култура*, 4 (2012), с. 51–55; Евдокимов, Пол. „Есхатологическата трансценденция“. *Християнство и култура*, 8 (2008), с. 43–55; Шпидлик, Т. „Есхатология и христология“. *Християнство и култура*, 7 (2011), с. 121–33; Manoussakis, John Panteleimon. „The Anarchic Principle of Christian Eschatology in the Eucharistic Tradition of the Eastern Church“. *The Harvard Theological Review*, 100, 1 (2007), p. 29–46; Manoussakis, Dr John Panteleimon, Dr Neal DeRoo. *Phenomenology and Eschatology: Not Yet in the Now*. (2013) и др.

проблема за епиклезата от Фераро-Флорентинския събор. Неочаквано обаче един труд на Жан-Клод Шмит²², прицелен в съвсем различно тематично поле, се оказва изключително полезен в настоящото изследване, доколкото представя богата картина на развитието на литургическата жестовост и осмисляне на тайнството в Западноевропейското средновековие. За осмислянето на дълбинните разлики между формираната на запад средновековна сакраментология и традиционното разбиране на изток допринася статията на проф. Георги Каприев²³, която ни снабдява с подходящ категориален апарат за сравнение.

Настоящото изследване е опит за продължение на научния дебат по следните изходни позиции и тези, очертани от приведените автори:

- Евхаристията като есхатологично тайнство и проблемът за литургичния *кайрос* (*καῖρός*) – теза, застъпена у прот. А. Шмеман, митр. Й. Зизиулас, К. Янакиев и др. – в контекста на споменатото разгръщане на темата за есхатологията в православното богословие на XX век.
- Изследвания върху проблема за епиклезата: догматически – Н. Успенски, прот. С. Булгаков, прот. Г. Флоровски, еп. Николай Макариополски; текстологични и патрولوجични – К. Капес; литургични – архим. К. Керн, архим. Авксентий²⁴, прот. И. Иванов²⁵ и др. Съпоставката на литургични чинове изток–запад: архим. К. Керн, прот. Б. Чифлянов²⁶ и др.

²² Шмит, Жан-Клод. *Смисълът на жестовете в средновековния Запад* (София, 2000).

²³ Каприев, Георги. „Дебатът за причастието в Латинското средновековие и неговата несъизмеримост с източната традиция“. – В: *Архив за средновековна философия и култура*, том VIII (София, 2002).

²⁴ Делипапазов, архим. Авксентий. *Евхаристийната епиклеза в източните анафори (литургико-исторически анализ)* (В. Търново, 2016).

²⁵ Иванов (Кюмурджийски), прот. Иван. *Евхаристията – *Mysterium fidei* – *Mysterium vitae*: (литургично изследване на тайнството Евхаристия)* (София, 2020).

²⁶ Чифлянов, прот. Благой. „Римската литургия преди и след Втория ватикански събор“. – В: *Годишник на Духовната академия*, том XX (София, 1971), с. 317–69.